

ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΟΥ / ΑΘΗΝΑ

Στα όρια κερδοσκοπίας και διαφθοράς στο ελληνικό κράτος τον 19^ο αιώνα

Εύλογο είναι καταρχήν το ερώτημα που τίθεται, είναι η κερδοσκοπία ταυτόσημη με την έννοια της διαφθοράς; Στη δεκαετία του 1990 ο συγγραφής καταγωγής επιχειρηματίας της διασποράς Τζόρτζ Σόρος, ο επονομαζόμενος «άρχων της κερδοσκοπίας» εθεωρείτο ο πιο επιτυχημένος ιδιώτης διαχειριστής κερδοσκοπικού αμοιβαίου κεφαλαίου στον κόσμο¹. Οι επιχειρηματικές του μέθοδοι τυπικά νόμιμες έχουν δεχτεί σκληρή αρνητική κριτική, αφού με αυτές επιτύγχανε τριγμούς στις κρατικές οικονομίες. Τα όρια μεταξύ κερδοσκοπίας και διαφθοράς ήταν πράγματι δυσδιάκριτα στο παράδειγμά του. Αυτό το ακραίο παράδειγμα μας προκαλεί να αναλογιστούμε την σχέση μεταξύ κερδοσκοπίας και διαφθοράς στην επιχειρηματική ζωή.

Ο Gunnar Hering στο θεμελιώδες έργο του *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα (1821–1936)* είχε θέσει το ζήτημα της διαφθοράς στο νεοελληνικό κράτος. Το πεδίο παρατήρησης του συγγραφέα ήταν καταρχήν ο χώρος των πολιτικών κομμάτων και των δημόσιων υπηρεσιών: «Στις περισσότερες περιπτώσεις η διαφθορά αναπτύχθηκε από τη μεταφορά σε τομείς του δημοσίου παραδεδομένων τρόπων συμπεριφοράς και κανόνων ενός προσωποπαγώς δομημένου κόσμου, που σχεδόν δεν γνώριζε τη διάκριση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού»². Εξάλλου η διαφθορά αποτελεί πλέον ένα ενδημικό φαινόμενο στη νεώτερη εποχή με σοβαρές επιπτώσεις στην οικονομική ζωή.

Το θέμα που θα διαγράψω εδώ είναι μια όψη της πολύπλοκης σχέσης μεταξύ της ιδιωτικής επιχειρηματικής δράσης και της δημόσιας οικονομικής ζωής στο ελληνικό κράτος τον 19ο αι. Η συσχέτιση της επιχειρηματικής

¹ Βλ. αναδημοσίευση συνέντευξής του από το περιοδικό Rolling Stone, στην εφημ. *Το Βήμα*, 25–27 Δεκ. 1998. Στα ελληνικά κυκλοφορεί το βιβλίο του: G. SOROS, *Η κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού. Η ανοικτή κοινωνία σε κίνδυνο*. μτφ. Αριάδνη Αλαβάνου, Αθήνα, Ν.Σύνορα, 1999.

² GUNNAR HERING, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα (1821–1936)*. μτφ. Θ. Παρασκευόπουλος, τ. Α, Αθήνα, ΜΙΕΤ 2004, σελ. 48–50.

κερδοσκοπίας και της διαφθοράς στο ελληνικό κράτος γίνεται κυρίως μέσα από τη μαρτυρία των πρωταγωνιστών, ή από τον δημοσιογραφικό λόγο με τη μορφή καταγγελίας. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για ανекδοτολογική περιγραφή εμπειρικών δεδομένων. Η κατάχρηση δημοσίου αξιωματος προς ιδιωτικό όφελος αποτελεί μια αόριστη καταγγελία που επαναλήφθηκε σε διαφορετικούς γεωγραφικούς τόπους και ιστορικές περιόδους. Ο εντοπισμός και η ερμηνεία των περιγραφών του φαινομένου, των καταγγελιών και της δημόσιας κριτικής και σάτιρας μπορούν να αποτελέσουν ένα πεδίο πολυεπίπεδης μελέτης.

Η ανάπτυξη του φιλελεύθερου κράτους σε συνδυασμό με την ισχυροποίηση των αστικών θεσμών έφεραν στο προσκήνιο μια νέα ηθική που απομακρύνθηκε από την θρησκεία και προσαρμόστηκε στο άτομο. Το νέο σύστημα κοινωνικών αξιών ήταν άμεσα συνδεδεμένο με τους νέους οικονομικούς ορίζοντες. Είναι γνωστό ότι τον 19^ο αιώνα το χρήμα και ο κόσμος του αποτελούσαν κεντρικό πεδίο παρατήρησης της οικονομικής θεωρίας, αλλά και πόλο σταθερής έλξης των πολιτικών κομμάτων και των κυβερνητικών σχηματισμών. Ο W. Sombart, από τους πρώτους μελετητές του σύγχρονου καπιταλισμού σημείωνε χαρακτηριστικά: «η αρχή κάθε οικονομικής κίνησης είναι η έλλειψη φραγμών»³.

Στο δημόσιο βίο του ελληνικού κράτους οικονομικά φαινόμενα, όπως η κερδοσκοπία συχνά συνδυάστηκαν με ηθικές ή ποινικά κολάσιμες έννοιες, όπως η διαφθορά. Ακόμη και όταν δεν κατονομαζόταν ρητά, ο στόχος ήταν να μπου φραγμοί και όρια στην ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία. Για παράδειγμα στην Αμερική από τα τέλη του 18ου αι. είχε διαμορφωθεί η άποψη ότι η κυβερνητική προώθηση των ιδιωτικών συμφερόντων κυφορούσε τον κίνδυνο της διαφθοράς, ιδιαίτερα μέσα από την κρατικά υποστηριζόμενη εμπορική ανάπτυξη. Μια πρακτική που επικράτησε στην οικονομική πολιτική σε ολόκληρο τον 19ο αι., έτσι ώστε στις αρχές του 20ού αι. είχε διαμορφωθεί πλήρως η θέση ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις διέφθειραν την πολιτική ζωή με τις απαιτήσεις τους για την απόκτηση ειδικών προνομίων⁴.

Πρόκειται για τη διαμόρφωση της θέσης ότι η επιχειρηματική δράση προκαλεί διαφθορά μέσα από το κερδοσκοπικό της παιχνίδι. Το κυνήγι των υψηλών αποδόσεων από τους επιχειρηματίες απαιτούσε πάντοτε την κατοχύρωση ενός βαθμού ιδιωτικής ελευθερίας, η οποία εμπειρείχε ούτως, ή άλλως τον κίνδυνο της κατάχρησης. Η κοινωνική υποδοχή της διαφθοράς

³ C.A. BRIOSCHI, *Breve storia della corruzione*. Μιλάνο, T.E.A. 2004, σελ. 97.

⁴ R. McCORMICK, “The Discovery that Business Corrupts Politics: A Reappraisal of the Origins of Progressivism”, *The American Historical Review*, 86/2 (1981), σελ. 247–274.

μέσα στον ιστορικό χρόνο παρουσιάζει τεράστια διαφορά. Σήμερα η αξιολόγηση και ανοικτή καταγγελία της διαφθοράς στην πολιτική ζωή κατέχει κείρια θέση στο δημόσιο βίο. Η συζήτηση για τον έλεγχο της διαφθοράς έχει επικεντρωθεί στις δημοκρατικές δομές της κοινωνίας.

Είναι απαραίτητο να σημειώσουμε ότι και οι δύο όροι: κερδοσκοπία και διαφθορά, έχουν ασαφές και επαναπροσδιοριζόμενο ιστορικά περιεχόμενο. Στην ελληνική γλώσσα η λέξη κερδοσκοπία, σύμφωνα με τον Σ. Κουμανούδη, εισάγεται μεταφρασμένη από τα γαλλικά το 1856⁵. Στα νεώτερα ελληνικά λεξικά ο όρος προσδιορίζεται με αρνητική χροιά, καθόσο το βάρος πέφτει στη χρήση αθέμιτων μέσων και την δια παντός μέσου εκμετάλλευση καταλλήλων περιστάσεων, ή τολμηρών συνδυασμών με στόχο την επιδίωξη ιδιωτικού κέρδους⁶. Η κερδοσκοπία μπορεί να οριστεί συμβατικά ως η προσπάθεια του επιχειρηματία να επωφεληθεί από τις αλλαγές των τιμών της αγοράς. Σύμφωνα με τον Schumpeter, ο κερδοσκόπος διαχωρίζεται από τον επενδυτή από την πρόθεσή του να συναλλάσσεται, δηλαδή να πραγματοποιεί κέρδη από τη διακύμανση στις τιμές των χρεογράφων⁷. Μια λεπτή ισορροπία χωρίζει τις δύο έννοιες οι οποίες τελικά προσδιορίζονται ηθικά και κοινωνικά. Όσον αφορά την διαφθορά, σύμφωνα με γενικές ταξινομικές αρχές είναι η παράβαση των κανόνων που έχει χαράξει η συγκεκριμένη κάθε φορά έννομη τάξη για χάρη κάποιων ατομικών, ή και ομαδικών συμφερόντων⁸.

Είναι γνωστό ότι στον χριστιανικό εμπορικό κόσμο της Ανατολής δεν είχε αναπτυχθεί ιδιαίτερη πολιτισμική αντίθεση απέναντι στην κερδοσκοπία του χρήματος, ή στον έντοκο δανεισμό κατά την περίοδο της Οθωμανικής

⁵ Β. Σ. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ, *Συναγωγή νέων λέξεων*. Αθήνα [1900] και φωτομηχανική ανατύπωση (Κ.Θ.ΔΗΜΑΡΑΣ, προλ.) Αθήνα, Ερμής, 1980. Η κερδοσκοπία δεν λεξικογραφείται στα λεξικά του Α. ΓΑΖΗ (1812), του Κ. ΚΟΥΜΑ (1826), του Γρ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ (1908), ακόμη και ο ίδιος ο Σ. ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ στο *Λεξικόν ελληνικής γλώσσης* του 1889 δεν την περιλαμβάνει στην οικογένεια των παραγώγων της λέξης κέρδος.

⁶ Η λεξικογραφική τύχη του όρου στην ελληνική γλώσσα έχει να κάνει με την εισαγωγή και προσαρμογή των όρων της πολιτικής οικονομίας στην Ελλάδα. Για την οικονομική σημασιοδότηση του όρου Speculation, βλ. J. BOUVIER, *Initiation au vocabulaire et aux mécanismes économiques contemporains (XIX-XXs.)*. Παρίσι 1982.

⁷ J.A. SCHUMPETER, *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. Νέα Υόρκη 1939, σελ. 679. Βλ. Ε.ΤΣΑΝΣΕΛΟΡ, *Η άνοδος και η πτώση των Χρηματιστηρίων. Μια συνοπτική ιστορία της κερδοσκοπίας*. Αθήνα, Νέα Σύνορα 2000, σελ. 14-15

⁸ Μια πρώτη προσέγγιση του θέματος παρουσιάστηκε στον κύκλο διαλέξεων του Ιδρύματος Γουλανδρή-Χορν, *Η διαφθορά άλλοτε και τώρα*, που οργάνωσαν ο καθ. Σπ. Τρωϊάνος και ο καθ. Κ. Πιτσάκης, όπου η υπογράφουσα παρουσίασε (1/4/1999) το θέμα: «Όψεις της κερδοσκοπίας και διαφθοράς στην επιχειρηματική ζωή του ελληνικού κράτους τον 19^ο αι.».

αυτοκρατορίας. Παράλληλα η κυκλοφορία κίβδηλων και «κουρεμένων» νομισμάτων στο οθωμανικό κράτος ήταν οικεία στην καθημερινή συναλλαγή μέσα στην οποία ζούσε ο έμπορος της Ανατολής. Ο ίδιος προσπαθούσε αφενός να διαφυλάξει τη «σακούλα» (ταμείο) του από τις οικονομικές κακοτοπιές και αφετέρου δοκίμαζε να βρει τρόπους να εκμεταλλευτεί αυτές τις μη ομαλές οικονομικές συνθήκες.

Η ευκολία αυτής της οικονομικής διαφθοράς προκαλούσε τους εμπόρους του οθωμανικού κόσμου και γινόταν αντικείμενο ευρύτερης εκμετάλλευσης. Είναι γνωστή η ιστορία των Γενοβέζων, οι οποίοι στον 17ο αι. δεν δίστασαν να κιβδηλοποιήσουν γαλλικά λουδοβίκεια με τα οποία κατέκλυσαν την πεινασμένη για ασημένια νομίσματα αγορά της οθωμανικής Κωνσταντινούπολης⁹.

Παράλληλα γύρω από το θέμα της ηθικής του εμπόρου – επιχειρηματία και των οικονομικών συναλλαγών, θέμα γνωστό σήμερα ως ηθική των επιχειρήσεων (business ethics)¹⁰ είχε αναπτυχθεί στη Δύση μια μεγάλη φιλολογία κυρίως από τον 18ο αι, που διαπραγματευόταν την ηθική, συχνά σε συνδυασμό με τη θρησκευτική συμπεριφορά, του εμπόρου. Η κριτική καταδίκασε την απάτη, την κιβδηλεία των νομισμάτων, την παραποίηση των μέτρων και των σταθμών, καθώς επίσης και τον πλουτισμό εις βάρος των φτωχών¹¹. Ο J. Le Goff έχει δώσει μια εικόνα του δυτικού τοκιστή από τον 13ο–14ο αι., στη γένεση του καπιταλισμού μέσα από τον συμβιβασμό των θρησκευτικών περιορισμών και των νεωτερικών παλμών της οικονομίας. Ο τραπεζίτης της εποχής κατόρθωνε να συμφιλιώσει τα επίγεια κέρδη του και την προσδοκία του για μια ειρηνική αιώνια ζωή μέσα από τη φιλανθρωπία και τις δωρεές προς την εκκλησία¹². Με αυτό τον τρόπο η κερδοσκοπία μπορούσε να γίνει αποδεκτή και να δικαιωθεί στην επίγεια ζωή. Ακόμη και η κιβδηλεία την ίδια εποχή μπορούσε για ορισμένες ηγετικές ομάδες του χρήματος, όπως οι Bardi, μεγάλοι έμποροι και τραπεζίτες στην Φλωρεντία του 14ου αι., να γίνει αποδεκτή κοινωνικά και νομικά και να μην αποτελεί

⁹ C. CIPOLLA, «Το κόλπο του 17ου αιώνα», στο: *Τρεις Α-πίθανες Ιστορίες*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 1996, σελ. 79–97.

¹⁰ Όρος που αναφέρεται σε μια μορφή της εφαρμοσμένης ηθικής με στόχο την εφαρμογή ηθικών κανόνων στο χώρο των επιχειρήσεων. F. MCHUGH, *Keyguide to information sources in business ethics*. Nichols pub. 1988, σελ. 3.

¹¹ Μια μεγάλη σειρά σπάνιων έργων γύρω από το θέμα της ηθικής του εμπόρου-επιχειρηματία από τον 17ο αι. είναι συγκεντρωμένη στην Kress collection της Baker library, Harvard Business School.

¹² J. LE GOFF, *La borsa e la vita. Dall'usuraio al Banchiere*. Laterza-Mondadori, 1992, ιταλική μτφ. του πρωτοτύπου: *La bourse et la vie. Economie et religion au Moyen Age*. Hachette, 1986.

κολάσιμη πράξη¹³. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι για τον διαχωρισμό της ηθικής του επιχειρηματία από τις αρχές της Θεολογίας σημαντική ήταν η παρέμβαση του άγγλου Jeremy Bentham στα τέλη του 18ου αι.¹⁴.

Η κιβδηλεία των μεταλλικών νομισμάτων και η παραχάραξη των χαρτονομισμάτων αποτελούσαν πεδίο σύγκρουσης μεταξύ ιδιωτών και κράτους. Το κράτος εξέδιδε χαρτονόμισμα και οι ιδιώτες τα διέφθειραν και τα παραχάραζαν. Η παραχάραξη, κυρίως χαρτονομισμάτων, στο ελληνικό κράτος τον 19ο αι. αποτέλεσε ένα κολάσιμο αδίκημα, όπου δεν είναι δύσκολο να διαγνωστεί η έννοια της διαφθοράς. Εξάλλου αυτή την ασκούσαν «παραεπιχειρηματικοί κύκλοι» στους οποίους συχνά εμπλέκονταν και παραχαράκτες τεχνίτες από τη γείτονα Ιταλία. Έχει διερευνηθεί μια υπόθεση κιβδηλείας το 1889, μέσα από το ημερολόγιο ενός δικαστικού στην Πάτρα, στην οποία συνέπραξαν ναπολιτάνοι και έλληνες απατεώνες οι οποίοι γέμισαν τις πόλεις της Δυτικής Ελλάδας με πλαστά χαρτονομίσματα που παράγονταν στο Λέτσε της Ιταλίας¹⁵.

Η εκμετάλλευση της δημόσιας οικονομίας από ιδιώτες με στόχο τον ιδιωτικό πλουτισμό είναι το θέμα που συγκέντρωσε την εντονότερη κριτική, αλλά και σάτιρα. Στα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους η συνήθης πρακτική της εκμετάλλευσης των δημοσίων προσόδων εξακολουθούσε να είναι ένας από τους λίγους τρόπους ενδυνάμωσης των πενιχρών κεφαλαίων. Παραπέμπω στη διήγηση ενός αυτόπτη μάρτυρα, του επιχειρηματία Α. Συγγρού: «Ενοικιάζοντο δηλ. εις πλείστους πρόσοδοι εξ αμέσων φόρων, οίον δεκάτης, φόρου επί ζώων κλπ. εις Αρμενίους δήθεν τραπεζίτας, της ενοικίασεως δε συνέπεια ήτο να μη περιέρχεται εις το κράτος συνεχέστατα ούτε το ήμισυ του πραγματικού της προσόδου, διότι ενοικιασταί και υπενοικιασταί και ανθυπενοικιασταί και «παρατρεχάμενοι» διενέμοντο το έτερον ήμισυ»¹⁶. Παρόμοια ήταν η κατάσταση και στην Ελλάδα, όπου εκτός από την εκμετάλλευση της γεωργικής παραγωγής και τις εμπορικές συναλλαγές, η ενοικίαση των κρατικών εσόδων από ιδιώτες αποτελούσε μια κα-

¹³ Σε αυτή την ιστορία της κιβδηλίας, η αποτυχία ήταν οικονομική, γιατί για να αποφέρει αρκετό κέρδος η επιχείρηση έπρεπε να κατασκευαστούν μεγάλες ποσότητες κιβδηλών νομισμάτων, βλ. C. CIPOLLA, «Σκληροί άντρες», στο: *Τρεις Α-πίθανες Ιστορίες*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 1996, σελ. 13–76.

¹⁴ Πρόκειται για το έργο του J. BENTHAM, *Defence of usury* (1787), βλ. F. McHUGH, *Key-guide to information sources*, σελ. 6.

¹⁵ Ν. ΜΠΑΚΟΥΝΑΚΗΣ (ΕΠΙΜ.), *Ιστορία με παραχαράκτες. Από το ημερολόγιο ενός δικαστή του 19ου αιώνα*. Διεθνές Φεστιβάλ Πάτρας 1989.

¹⁶ Α. ΣΥΓΓΡΟΥ, *Απομνημονεύματα*, (Α. ΑΓΓΕΛΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ επιμ.) τ.2/ Β', Αθήνα, Εστία -NEB 1998, σελ. 5.

νονικότητα. Από την Καποδιστριακή περίοδο και ύστερα έγιναν διάφορες προσπάθειες με σκοπό τον επαναπροσδιορισμό της ιδιωτικής παρέμβασης στις δημόσιες προσόδους. Κύριος στόχος ο περιορισμός της μονοπώλησης της ενοικίασης των δημοσίων προσόδων από τοπικές ομάδες, άτυπες εταιρείες, που χτυπούσαν τον ανταγωνισμό κρατώντας χαμηλά τις τιμές ενοικίασης κερδίζοντας αξιόλογο ποσά. Οι καταχρήσεις στην απόδοση των λογαριασμών προς το κράτος και η διαφθορά των δημοσίων λειτουργιών αποτέλεσε μια ιστορία που έχει να επιδείξει ποικίλους τρόπους προσαρμοστικότητας στους τρόπους ιδιοποίησης των κρατικών προσόδων¹⁷. Διαφθορά και νομιμότητα αποτελούν τα δύο άκρα ενός ευαίσθητου δίπολου που περιλαμβάνει ιδιωτικές παρεμβάσεις επί των δημοσιονομικών του ελληνικού κράτους.

Στον μικρόκοσμο του ελληνικού καπιταλισμού οι τομείς που προσφέρονταν για επενδύσεις κερδοσκοπίας ήταν οι τραπεζικές υπηρεσίες, οι εταιρίες μετοχικού κεφαλαίου και οι συναλλαγματικές αγορές. Η συγκριτική μελέτη ομογενών επιχειρηματιών της Κωνσταντινούπολης που δραστηριοποιήθηκαν μετά το 1870 στο ελληνικό κράτος μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε τη σχέση μεταξύ κερδοσκοπίας και διαφθοράς, όπως αυτή διαμορφώθηκε στο φιλελεύθερο κλίμα των τρικουπικών κυβερνήσεων. Αξιοποίηση του φυσικού πλούτου (μεταλλεία), χρηματοδότηση δημοσίων έργων, χρηματιστηριακές πράξεις προσδιορίζουν τη δύσκολη ισορροπία μεταξύ του δημόσιου πολιτικού βίου και της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος το 1841 αποτέλεσε μια τομή στην ιστορία της ελληνικής χρηματαγοράς. Μετά το 1873 η ΕΤΕ άντεξε τον ανταγωνισμό, ακόμη και τις απαιτήσεις για εκδοτικό προνόμιο των πρώτων επενδυτικών τραπεζών στην Ελλάδα από έλληνες επιχειρηματίες της διασποράς¹⁸. Το εκδοτικό προνόμιο αποτελούσε μια εξαιρετικά επικερδή επιχείρηση για κάθε ιδιωτική επιχείρηση, ή δημόσιο φορέα. Η ιδιωτική κερδοσκοπία στηριζόταν στο γεγονός ότι ήταν προβληματική η βάση διατίμησης των ξένων αργυρών ή χρυσών νομισμάτων που γίνονταν

¹⁷ Για μια περιγραφή αυτού του παραδοσιακού τρόπου ιδιωτικού προσπορισμού των δημοσίων εσόδων βλ. Χρ. ΛΟΥΚΟΣ, «Η ενοικίαση προσόδων κατά την καποδιστριακή περίοδο. Απόψεις για την πολιτική διάσταση του ζητήματος», *Μνήμων*, 8 (1980–1982), σελ. 370–378. Επίσης για την γενική εικόνα των προεστών ως ομάδας με ειδικά οικονομικά ενδιαφέροντα, βλ. J. PETROPULOS, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833–1843)*. Αθήνα, ΜΙΕΤ 1985, σελ. 36–38.

¹⁸ Ch. HATZIOSSIEF, «Issues of Management Control and Sovereignty in Transnational Banking in the Eastern Mediterranean before World War I» στο: *Σύγχρονη Τραπεζική στα Βαλκάνια. Ο ρόλος του Δυτικοευρωπαϊκού Κεφαλαίου 19ος–20ος αιώνας*. Ένωση Ελληνικών Τραπεζών (24/1/1997) σελ. 3–5.

δεκτά σε πληρωμές από το εθνικό ταμείο. Τα ξένα μεταλλικά νομίσματα είχαν ισοτιμηθεί προς το σχετικό βάρος σε πολύτιμο μέταλλο δίχως να υπολογιστεί η φθορά χρήσης που είχαν υποστεί. Το αποτέλεσμα ήταν η νεοκοπέισα δραχμή να εξαχθεί στο εξωτερικό και τα ξένα ελλιποβαρή νομίσματα να κατακλύσουν το ελληνικό κράτος¹⁹. Ο Γ. Δερτιλής έχει αποδείξει ότι η φτηνή εκτύπωση χαρτονομισμάτων είχε υψηλότοκη καθαρή απόδοση μετά την αφαίρεση του τόκου του αποθέματος που ήταν υποχρεωμένη η Εθνική Τράπεζα να διατηρεί σε μέταλλο. Σε αυτή την υψηλότοκη απόδοση προσδοκούσαν και οι προσπάθειες των ομογενών του 1870 για την απόκτηση εκδοτικού προνομίου από τις τράπεζες που είχαν στον έλεγχο τους²⁰.

Είναι γνωστό ότι μετά το 1870 παρατηρείται μια στροφή ελλήνων ομογενών προς το ελληνικό κράτος. Αυτή η στροφή έχει ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα των πιέσεων που δέχτηκαν οι έλληνες κεφαλαιούχοι σε μερικές κοινότητες του εξωτερικού από την ανάπτυξη των εθνικών κινημάτων, θέση που έχει ήδη σχολιαστεί ως ανεπαρκής, και προστίθεται το ζήτημα του διεθνούς ανταγωνισμού και της μείωσης των κερδών στις χώρες της περιφέρειας από τη μαζική εισροή ευρωπαϊκών κεφαλαίων σε αυτές²¹. Το ενδιαφέρον όμως των ομογενών για την ελληνική οικονομία μας ενδιαφέρει από τη στιγμή που εκδηλώνεται μέσα στο ελληνικό κράτος και μάλιστα με τα χαρακτηριστικά ενός νέου, για τα ελληνικά δεδομένα, καπιταλιστικού κώδικα επιχειρηματικής συμπεριφοράς.

Μια ιστοριογραφική άποψη έχει χαρακτηρίσει τους ομογενείς του 1870 στο ελληνικό κράτος κυρίως ως επιχειρηματίες κερδοσκόπους συνδεδεμένους με μη παραγωγικές δραστηριότητες, οι οποίοι παράλληλα με τα οικονομικά τους ήθη επέβαλλαν στο ελληνικό κράτος και νέους τρόπους κοινωνικής καταστολής μέσα από της μεγάλης κλίμακας ευεργεσίες τους²². Σε αυτή την περίοδο η κερδοσκοπική δραστηριότητα συνδέθηκε με την κυκλοφορία των αργυρών και χρυσών νομισμάτων στην ελληνική αγορά και ο όρος κερδοσκοπία απέκτησε την πληρέστερη λεξικογραφική του απόδοση,

¹⁹ Π. ΠΕΤΡΑΚΗΣ, *Τα σημεία καμψής στη δραστηριότητα της ελληνικής οικονομίας (1840–1913)*. Αθήνα, ΜΙΕΤ 1992, σελ. 51–52. Ν. ΚΟΥΓΕΛΑΣ, *Η τιμή του συναλλάγματος και η νομισματική πολιτική στην Ελλάδα (1843–1879)*. Αθήνα, ΜΙΕΤ 1992, σελ. 50 κ.εξ.

²⁰ Γ. ΔΕΡΤΙΛΗΣ, *Το ζήτημα των Τραπεζών (1871–1873)*. Αθήνα, ΜΙΕΤ 1980, σελ. 25.

²¹ Χ. ΕΞΕΡΤΖΟΓΛΟΥ, «Η ελληνική ιστοριογραφία και το ομογενές κεφάλαιο: Προβλήματα μεθόδου και ερμηνείας», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 35–37, Δεκ. 1988, σελ. 155–156.

²² Σε αυτή τη γραμμή είναι η κριτική που άσκησε παλαιότερα ο Γ. ΔΕΡΤΙΛΗΣ, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση, 1880–1909*. Αθήνα, Εξάντας 1985, σελ. 73–80.

αφού συνδύασε τη φυσική και τεχνητή προσφορά και ζήτηση μετάλλων στη διεθνή αγορά με την νομισματική κυκλοφορία στο ελληνικό κράτος.

Παράλληλα το χρηματιστήριο και τα μεγάλα δημόσια έργα ήταν ο χώρος δραστηριοποίησης των κερδοσκόπων-ομογενών, επιβεβαιώνοντας την άποψη του W.Sombart στην ανάλυσή του για το κερδοσκοπικό πνεύμα (1913). Από αυτή την ενδελεχή ανάλυση να σημειώσουμε: «Όσο λιγότερο εποπτεύσιμο είναι το σχέδιο ενός επιχειρηματία, όσο περισσότερο οι ενδεχόμενες επιπτώσεις είναι γενικής φύσεως, τόσο καταλληλότερο για τον κερδοσκόπο, τόσο μεγαλύτερα θαύματα μπορεί να κάνει το κερδοσκοπικό πνεύμα»²³. Έχει παρατηρηθεί ότι οι καινοτομίες και οι νεωτερισμοί ήταν ανέκαθεν πόλοι έλξης των κερδοσκόπων, εφόσον αυτοί αποτελούσαν και την εμπροσθοφυλακή της καπιταλιστικής εξέλιξης. Οι συντηρητικοί επενδυτές ενδιαφέρονταν περισσότερο για την ασφάλεια του κεφαλαίου τους και τη σταθερότητα των εσόδων τους παρά για κέρδη από τις μετακινήσεις των κεφαλαίων.

Ο Α. Συγγρός (Κωνσταντινούπολη 1830 – Αθήνα 1899) αποτελεί το λαμπρότερο και γνωστότερο παράδειγμα από την ομάδα των ελλήνων κεφαλαιούχων που στράφηκαν στο ελληνικό κράτος μετά το 1870. Δύο είναι οι συγκυρίες που θα προσδιορίσουν την αρχή των επιχειρηματικών του δραστηριοτήτων και θα τον χαρακτηρίσουν καταλυτικά ως «Λαυριοφάγο»: η έξαρση της «μεταλλομανίας» που παρουσιάστηκε αυτή την εποχή και η ίδρυση του χρηματιστηρίου στην Αθήνα. Και τα δύο έγιναν αντικείμενο κερδοσκοπικών ευκαιριών που θα γράψουν μια ιστορία κερδισμένων και χαμένων²⁴.

Οι αρνητικές αντιδράσεις και κριτικές προς τον Συγγρό ήταν αλυσιδωτές και γενικευμένες και ήταν αυτές που καθόρισαν τη γενική εικόνα του μέχρι τον θάνατό του. Πάντα με κύριο στόχο τον Συγγρό, ο Ε. Ροΐδης θα παραλληλίσει την κάθοδο των ομογενών με την κάθοδο των Ηρακλειδών, θα ειρωνευτεί αυτή τη φυλή που κατέβηκε από τις ακτές του θρακικού Βοσπόρου στην Αττική με τη σημαία της ελληνικότητας και του πατριωτισμού και στόχο το ιδιωτικό κέρδος. Ο ίδιος δεν θα διστάσει να τους χαρακτηρίσει: «σαρκοβόροι και μάλιστα ανθρωποφάγοι, τρεφόμενοι εκ κρέατος αυτοχθόνων, ους συνελάμβανον δια παγίδος τινός της εφευρέσεως των καλουμένης μετοχής»²⁵.

²³ W. SOMBART, *Ο αστός. Πνευματικές προϋποθέσεις και ιστορική πορεία του δυτικού καπιταλισμού*. μτφ. Κ.ΚΟΥΤΣΟΥΡΕΛΗΣ, Αθήνα, Νεφέλη 1998, σελ. 104.

²⁴ Α. ΣΥΓΓΡΟΥ, *Απομνημονεύματα* (Α. ΑΓΓΕΛΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΪΩΑΝΝΟΥ επιμ.) τ.1, Αθήνα, Εστία -NEB 1998, Εισαγωγή, σελ. 89*-106*.

²⁵ Στο ίδιο, σελ. 84*.

Οι μετοχές και τα χρηματιστηριακά παιχνίδια στην Αθήνα θα είναι ο νέος χώρος δραστηριοποίησης των ομογενών της Κωνσταντινούπολης. Πριν από την ίδρυση της τράπεζας Κωνσταντινουπόλεως και της Πιστωτικής τράπεζας το 1872, ο Συγγρός ομολογούσε ότι αιτία της επιχειρηματικής στροφής του στο ελληνικό κράτος ήταν η εκμετάλλευση «της νηπιώδους καταστάσεως των τραπεζικών και οικονομολογικών εν Ελλάδι». Οι στόχοι του αποτελούσαν επιχειρηματικές καινοτομίες: η ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών, η αναχαίτιση του τραπεζικού μονοπωλίου από την ΕΤΕ, η συγκέντρωση κεφαλαίων και κεφαλαιούχων για την προαγωγή μεγάλων έργων, όπως οι σιδηρόδρομοι και ο κρατικός δανεισμός, η εισαγωγή χρηματιστηριακών πράξεων και η σύσταση χρηματιστηρίου, του οποίου το όνομα ήταν ακόμη άγνωστο στην Ελλάδα²⁶.

Πράγματι το 1876 συντάχθηκε ο εσωτερικός κανονισμός του ελληνικού χρηματιστηρίου, ο οποίος επικυρώθηκε λίγο αργότερα και η λειτουργία του ξεκίνησε ουσιαστικά από το 1880²⁷. Αυτό δεν σημαίνει ότι προηγουμένως δεν υπήρχε χρηματιστηριακή συναλλαγή στην Αθήνα και μάλιστα επειδή ήταν άτυπη παρουσίαζε μεγαλύτερα περιθώρια κερδοσκοπίας για επιχειρηματίες έμπειρους στην εκμετάλλευση εξωτερικών και εσωτερικών κρατικών δανείων και χρεωγράφων²⁸. Επάλληλα κοινωνικά στρώματα προσπάθησαν να εκμεταλλευθούν τις διακυμάνσεις μιας τεχνητής προσφοράς και ζήτησης, δηλ. να κερδοσκοπήσουν μέσα στη χρηματιστηριακή αγορά.

Ο χρυσοφόρος πυρετός που κατέλαβε τους Αθηναίους με την κυκλοφορία των μετοχών των μεταλλείων του Λαυρίου στις αρχές του 1873 είναι γνωστός από ποικίλα σατιρικά δημοσιεύματα, μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν το διήγημα του Άγγελου Βλάχου, «Λαυριακής μετοχής απομνημονεύματα» που αναδημοσιεύτηκε στην Εστία το 1878 και το έργο του Μιχαήλ Μητσάκη, «Εις Αθηναίος χρυσοθήρας» του 1890.

Οι σχέσεις του Συγγρού με την πολιτική και τους πολιτικούς της εποχής του και ιδιαίτερα τον Χ. Τρικούπη είναι ένα θέμα ανοικτό στην ιστορική έρευνα. Κερδοσκοπία, πατριωτισμός, ευεργετισμός είναι τα κύρια θέματα που θα συζητήσουν και θα αμφισβητήσουν στις κινήσεις των ομογενών τόσο οι πολιτικοί όσο και η κοινή γνώμη στο ελληνικό κράτος. Υπήρχε όμως διαφθορά στις επιχειρηματικές κινήσεις των ομογενών; Μπορούμε να υποψιαστούμε από όσα εξετάσαμε έως τώρα ότι οποιαδήποτε ιδιωτική οικονομική κίνηση που είχε να κάνει με τη «δημόσια οικονομία» και το «δημόσιο

²⁶ Στο ίδιο, τ. 2/Γ', σελ. 40–41.

²⁷ Πηγή είναι ο Ν. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, *Χρηματιστική κλείς*. 1908, βλ. και *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος 1821–1921*. τ. Α, *Οικονομολογικά*, Αθήνα 1921, σελ. 247–9.

²⁸ Μ. ΠΛΑΤΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών*, Αθήνα, Χρηματιστήριο Αθηνών [1976], σελ. 7–40.

χρήμα», από την ενοικίαση των δημοσίων προσόδων έως την απόκτηση εκδοτικού προνομίου και την εκμετάλλευση υπερτιμημένων μετοχών με αντίκρισμα τον δημόσιο φυσικό πλούτο, βλ. μεταλλεία Λαυρίου δεν μπορούσε παρά να στέκεται στην κόψη του ξυραφιού δηλ. της διαφθοράς.

Ο Α. Συγγρός εκλέχτηκε το 1885–6 βουλευτής Σύρου, το 1890–2 βουλευτής Αττικοβοιωτίας, ενώ συγχρόνως είχε εκλεγεί και στις Κυκλάδες, το 1892–5 εκλέχτηκε πάλι στη Σύρο και το 1899, λίγο πριν πεθάνει, εκλέχτηκε βουλευτής Αττικής²⁹. Ο ίδιος ο Συγγρός φαίνεται ότι είχε ιδιότυπη σχέση με τον Τρικούπη, παρόλα τα κολακευτικά σχόλια για τη σχέση τους που παραθέτει ο ίδιος στα Απομνημονεύματά του. Το 1887 κατέβηκε εκτός του τρικουπικού πολιτικού συνδυασμού ως ανεξάρτητος βουλευτής στις Κυκλάδες και έχασε τις εκλογές, αφού δεν είχε καν επισκεφθεί την εκλογική του περιφέρεια³⁰. Άραγε ο Συγγρός εξαργύρωνε σε ένα βαθμό την κοινωνική του προσφορά και τις ποικίλες ευεργεσίες του με τη θέση του στη Βουλή; Πρόκειται για διαφθορά από τη μεριά του Συγγρού; ή για μια στενή σχέση εξάρτησης που είχε αναπτυχθεί μεταξύ του καπιταλιστή αστού και του ελληνικού κράτους. Η σχέση αυτή γίνεται ανάγλυφη μετά το θάνατό του, οπότε η απουσία του έγινε πανδήμως αισθητή. Η προσωπική παρέμβαση στη δημόσια ζωή ήταν εξαιρετικά έντονη στο παράδειγμα του Συγγρού και φαίνεται ότι ήταν και άνευ όρων αποδεκτή από την πλευρά του ελληνικού κράτους.

Το 1856 στο Λονδίνο ένας δραστήριος επιχειρηματίας και συγγραφέας, ο Στέφανος Ξένος (1821–1894), Σμυρνιός στην καταγωγή, αναλαμβάνει να διαλευκάνει μια υπόθεση κιβδηλείας για την οποία κατηγορείται ο πατέρας του³¹. Μπορεί αυτή η υπόθεση να μην ήταν παρά μια πολιτική σκευωρία σε μια περίοδο όξυνσης του Ανατολικού ζητήματος, που στόχο είχε να κτυπήσει τον αγγλόφιλο πρόξενο στη Σμύρνη, Θεόδωρο Ξένο, τον πατέρα του Στέφανου³². Στην ιστορία του μπορούμε να αναγνωρίσουμε την έντονη εμπιστοσύνη που θα δείξει ένα μεγάλο μέρος του ελληνικού επιχειρηματικού κόσμου για τα μεταλλεία³³. Μια υπόθεση πρώιμης «μεταλλομανίας»

²⁹ Βλ. *Μητρών πληρεξουσίων γερουσιαστών και βουλευτών*. Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, 1986.

³⁰ Εφημ. *Αιών*, 12–1–1887.

³¹ Για τον λόγο αυτό εκδίδει το έργο, *Η Κιβδηλεία, ήτοι μια αληθής ιστορία των ημερών μας μετά εικονογραφιών*. Λονδίνο, Wertheimer & Co. 1859.

³² Τη θέση αυτή υποστηρίζει ο Ζ. ΚΑΥΚΑΛΙΔΗΣ, *Στέφανος Ξένος. Σκηνές από το δράμα του ελληνισμού σε Ανατολή και Δύση 1821–1894*. Αθήνα, Καστανιώτης 1998, σελ. 158–182.

³³ Για τη μεταλλομανία του 1870, βλ. Γ. ΔΕΡΤΙΑΗΣ, *Το ζήτημα των Τραπεζών (1871–1873)*, σελ. 50.

συγκρίσιμη με το αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα της ιστορίας του Λαυρίου στα 1870. Στην περίπτωση εξαπάτησης του Θ. Ξένου, το δέλεαρ ήταν ένα αργυροφόρο κτήμα στη Σμύρνη από το οποίο όμως, αντί να συλλέξουν το μέταλλο, οι επίδοξοι επενδυτές φαίνεται ότι προσπάθησαν να κατασκευάσουν κίβδηλα νομίσματα.

Ο ομογενής από τη Σμύρνη, Στ. Ξένος (1821–1893) επιθυμούσε να μπουν φραγμοί στα σχέδια των νέων επιχειρηματιών από την Κωνσταντινούπολη³⁴ ο ίδιος ήταν υπέρμαχος διαφορετικών επιχειρηματικών ιδεών. Εδώ θα σταθούμε στο θεατρικό του έργο *Οι Χρυσοκάνθαροι και η Οικουμενική Σύνοδος των διαβόλων της Ελλάδος και Τουρκίας εν Αθήναις. Γλαροτραγωδία του ανατολικού ζητήματος εις πράξεις εξ*, που τυπώθηκε στην Αθήνα το 1887. Σε αυτό το έργο περιγράφονται σκηνές δανεισμού και συναλλαγματικών συναλλαγών σε εμπορικό γραφείο στον Γαλατά, όπου φανταστικές σκηνές μπλέκουν με οικονομικές πραγματικότητες από την Κωνσταντινούπολη του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Στόχος του συγγραφέα ήταν να καταγγείλει την οικονομική συμπεριφορά των «χρυσοκάνθαρων» Κωνσταντινοπολιτών ομογενών της εποχής του³⁵.

Μια από τις εικόνες που περιγράφονται για να δείξει ο συγγραφέας τη διαφθορά της εν Κωνσταντινουπόλει οικονομικής συναλλαγής σχετίζεται με την τροφοδοσία σε κάρβουνο του οθωμανικού ναυπηγείου. Ο οθωμανός ήρωας του έργου Σουλεϊμάν λέγει σε χιώτη έμπορο της Πόλης: «Μπορείτε να μου βρήτε μόνο πεντακόσιαις λίρες; στην ψυχή του πάγια μου που ήταν χριστιανός, σας έβγαζα σινιόρ Παντιά άλλαις πεντακόσιαις, κάθε φορά που ταις μπλοαγάρουμε» (χρησιμοποιούμε) και συνεχίζει «θα κρατώ σας για μερτικό μου μόνο το τρίτος...θα ταις μοιράζωμαι σαν αδέρφια. Δύο μερτικά του λόγου σας και ένα εγώ». Η όλη επιχείρηση περιγράφεται πάλι από τον Σουλεϊμάν: «Επειδή κρατώ την τσέτουλα (ξύλο με τις χαρακίες από τα βερεσέδια) απ' το μέρος του τερσανά και ζυγιάζω τα κάρβουνα, σαν μου παραδόνετε εκατό τόννους κάρβουνα, θα γράφω στο τεφτέρι ότι ζυγέσεμανε διακόσιους, και θα πληρόνεστενε απ'τον τερσανά για διακόσιους. Αν μου παραδώσετε χίλιους τόννους, θα γράφω δυο χιλιάδες και θα σας δόνω απόδειξαις για δυό χιλιάδες. Αν μου παραδώσετε τρεις χιλιάδες, θα γράφω έξη και θα λαβαίνετε την απόδειξη για έξη...Έχετενε ταις πεντακόσαις κιτρινέλαις (λίρες) ν' αγοράσετε κάρβουνα του Καρντίφι; εγώ σας βρίσκω έναν

³⁴ ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΧΑΣΙΩΤΗ, Εισαγωγή στο: ΣΤ. ΞΕΝΟΣ, *Η ηρωίς της ελληνικής επαναστάσεως ήτοι Σκηναί εν Ελλάδι από έτους 1821–1828*. τ. Α', Αθήνα, Ίδρυμα Ουράνη 1988.

³⁵ Βλ. επίσης του ίδιου, *Οι χρυσοκάνθαροι βουλευταί και αι αγύρινοι εταιρείαι των*, Αθήνα 1880. Η παραπομπή από την ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΧΑΣΙΩΤΗ, Εισαγωγή στο: ΣΤ. ΞΕΝΟΣ, *Η ηρωίς της ελληνικής...*,

καλό μεσίτη να σας τα πουλήσει στον τερσανά... Όσα πλειότερα κάρβουνα πουλείτενε, τόσαις περισσότεραις διπλαίς λίρες θα σαβουρώνετε. Σεις θα πέρνετε τα δύο τρίτα και εγώ το ένα»³⁶.

Αυτούς τους Έλληνες που είχαν συνηθίσει σε τέτοιου είδους δοσοληψίες διαφθοράς καυτηρίαζε ο Στ. Ξένος, ώστε να καταλήξει στον επίλογο του ίδιου έργου να καλέσει τις επόμενες γενεές να ερευνήσουν τα πραγματικά αίτια αυτής της οικτρής ιστορίας των ομογενών της Κωνσταντινούπολης, κατά την οποία «οι τιτλοφορηθέντες χρυσοκάνθαροι, οι μετά διεφθαρμένων ή αμαθών υπουργών της Τουρκίας ή Ελλάδος συνεργασθέντες, όπως χρεωκοπήσωσιν αμφοτέρας, οι καταστρέψαντες το εμπόριον, το εμπορικόν ναυτικόν, μηδενίσαντες δε παν πνεύμα βιομηχανίας... παρέδосαν εναλλάξ τας δύο πρωτεύουσας εις πενίαν, αθλιότητα και μύρια κοινωνικά κακά»³⁷.

Να παρατηρήσουμε ότι η λέξη «διεφθαρμένοι» στο παραπάνω κείμενο του Στ. Ξένου χρησιμοποιείται για τους πολιτικούς. Πράγματι η πολιτική και η διαφθορά ήταν δύο συνταιριαστές έννοιες με κύριο σημείο σύνδεσης τις βουλευτικές εκλογές. Διαβλητό εκλογικό σύστημα, νοθεία των εκλογικών αποτελεσμάτων είναι θέματα που απαντούν συχνά στο ελληνικό κράτος. Και όχι μόνο εκεί, αφού και στην Αγγλία η εκλογική διαφθορά περιορίστηκε δραστικά μόνο μετά την εισαγωγή της μυστικής ψηφοφορίας το 1870³⁸. Την ίδια δεκαετία, το 1872 η πολιτική ζωή ξεκινάει στο ελληνικό κράτος με τις εκλογές σχετικής νοθείας του Δ. Βούλγαρη. Το 1873 κέρδισε τις εθνικές εκλογές ο Επ. Δεληγιώργης, ο πρωθυπουργός που πλήρωσε σε ένα βαθμό και το οικονομικό σκάνδαλο του Λαυρίου, το οποίο τον έριξε από τον πρωθυπουργικό θώκο, οπότε με νόθες διαδικασίες ξανακέρδισε τις εκλογές ο Δ. Βούλγαρης, τον Ιούνιο του 1874³⁹. Αυτή είναι η δεκαετία που εισάγει τη διαπλοκή της πολιτικής με την οικονομική διαφθορά, καθώς και μια νέα καπιταλιστική συμπεριφορά στο ελληνικό κράτος. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η μελέτη των σχέσεων των ομογενών με την πολιτική. Στην ελληνική βουλή η πλειοψηφία των βουλευτών ήταν δικηγόροι και κτηματίες, ενώ οι επιχειρηματίες ήσαν ελάχιστοι.

Στο ελληνικό κράτος δεν είχε διαμορφωθεί δημόσια κριτική προς την επιχειρηματική συμπεριφορά έως την υπόθεση των Λαυρεωτικών και γενι-

³⁶ Στ. ΞΕΝΟΣ, *Οι Χρυσοκάνθαροι και η Οικουμενική Σύνοδος των διαβόλων της Ελλάδος και Τουρκίας εν Αθήναις*. Αθήνα, Κολλαράκης-Τριανταφύλλου 1887, σελ. 3.

³⁷ Στο ίδιο, σελ. 92.

³⁸ Βλ. W. LITTLE, E. POSADA-CARBO (ΕΠΙΜ.), *Political corruption in Europe and Latin America*. Macmillan 1998.

³⁹ Γ. ΣΩΤΗΡΕΛΗΣ, *Σύνταγμα και εκλογές στην Ελλάδα 1864–1909*. Αθήνα 1991, παράρτημα Α1. Ευχαριστώ την Λύντια Τρίχα για τη βοήθειά της στον λαβύρινθο των πολιτικών αναμετρήσεων της τρικουπικής περιόδου.

κότερα την έλευση των ομογενών στο ελληνικό κράτος. Από την άλλη πλευρά οι κοινωνικές ανάγκες και οι οικονομικές απολαβές από τις ευεργεσίες του Συγγρού ήταν άμεσα αναγκαίες και αποδεκτές. Μέσα από την ενίσχυση ιδρυμάτων κοινής ωφελείας από τα κληροδοτήματα της διαθήκης του Συγγρού φανερώνονται οι εγγενείς αδυναμίες της δημόσιας οικονομίας να καλύψει τις καλπάζουσες ανάγκες της πρωτεύουσας. Η ζωή και η δράση του Συγγρού σηματοδότησαν τον τύπο του ομογενή πάντα σε σχέση με το ελληνικό κράτος. Στο παράδειγμα του, οι εθνικές ευεργεσίες του καυτηριάζτηκαν και γελοιοποιήθηκαν σε σχέση με την οικονομική κερδοσκοπία και την πολιτική διαφθορά⁴⁰. Εξάλλου ο δημόσιος έλεγχος της κερδοσκοπίας και της διαφθοράς διαμορφώθηκε κυρίως μέσα από τη σάτιρα και τη γελοιογραφία⁴¹.

Αν στη δεκαετία του 1870 η έννοια της κερδοσκοπίας συνδυάζεται στο ελληνικό κράτος με τους έλληνες επιχειρηματίες από την Κωνσταντινούπολη, η έννοια της διαφθοράς εμφανίζεται σχεδόν πάντα σε σχέση με την πολιτική. Διαυγής μάρτυρας στα 1879 αυτού του νέου συνδυασμού που είχε εμφανιστεί στο ελληνικό κράτος είναι ο ομογενής νομικός Ν. Σαρίπολος (1817–1887), ο οποίος και είχε εγκατασταθεί στην Αθήνα από το 1846: «Απέναντι τηλικαύτης διαφθοράς, ήτις κατέλαβε απάσας τας τάξεις της ελληνικής κοινωνίας, πρέπει άρα γε τέλεον ν' απελπισθή ο χρηστός και φιλόπατρις πολίτης; Βασιλεύς απαθής, κυβέρνησις περί ουδενός άλλου φροντίζουσα πάρεξ πως τα δημόσια χρήματα κατασωτεύουσα να περισυνάξη περί εαυτήν πλείστους φίλους μυρία εκάστω χορηγούσα πλουτισμού μέσα...»⁴². Την αμέσως επόμενη δεκαετία οι δημόσιες επενδύσεις και τα δημόσια έργα πολλαπλασιάστηκαν στο ελληνικό κράτος, το πρόγραμμα υποδομής του Χ. Τρικούπη τάραξε την οικονομική και κοινωνική ζωή και προσέλκυσε κεφαλαιούχους που έφεραν νέα επιχειρηματικά ήθη. Η πολιτική διαμάχη Τρικούπη- Δεληγιάννη, όπως εκφράζεται και μέσα από την αντιτρικουπική οικονομική κριτική του Δεληγιάννη, αποτελεί μέρος μια νέας κριτικής στάσης που αρχίζει να διαμορφώνεται απέναντι στην ιδιωτική επιχειρηματική πράξη και συχνά χρωματίζεται με τις έννοιες της κερδοσκο-

⁴⁰ Μόνο μετά το θάνατό του, όταν εξέλειψε η ενεργή κερδοσκοπία, έγινε αποδεκτή η ιδιωτική προσφορά μέσω των ευεργεσιών του, βλ. ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΔΑΝΝΟΥ, «Εθνικοί ευεργέτες: τα πρότυπα και η ιστορία τους. Από τους αδελφούς Ζωσιμά στον Ανδρέα Συγγρό», στον τόμο: *Μνήμη Άλκη Αγγέλου. Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press 2004, σελ. 401–412.

⁴¹ Λ. ΛΟΥΒΗ, *Περί γέλωτος βασιλείων: οι σατιρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα 1875–1886*. Αθήνα, Εστία 2002.

⁴² Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ, *Αυτοβιογραφικά Απομνημονεύματα*. Αθήνα, Π.Σακελάρη 1889, σελ. 289.

πίας και της διαφθοράς. Η εξέλιξη από τις πρακτικές της συναλλαγής κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας κυρίως γύρω από την εκμετάλλευση των δημοσίων προσόδων, πήρε νέα μορφή στο φιλελεύθερο αστικό κράτος με τις χρηματιστηριακές συναλλαγές και την ανάγκη χρηματοδότησης δημόσιων έργων υποδομής. Η ιδιωτική κερδοσκοπία εκμεταλλεύτηκε τους νέους όρους της κοινοβουλευτικής ζωής στο νεοελληνικό κράτος και σημασιοδότησε την πολιτική διαφθορά και την επιχειρηματική δράση.

Μαρία Χριστίνα Χατζηϊωάννου
ΕΙΕ / ΚΝΕ – Αθήνα